

Патріотизм: сучасні ознаки та орієнтири виховання

Іван БЕХ,

доктор психологічних наук, дійсний член НАПН України,
директор Інституту проблем виховання НАПН України

З проблемою патріотизму ми входимо в найчутливішу сферу особистості, її справжню духовність. Тож тут потрібна висока відповідальність і наукова строгість, оскільки в цій духовній царині ще далеко не все звідане і взяте до практичного використання. Зразки вияву почуття патріотизму, які нині демонструє частина українського суспільства, на нашу думку, є переважно результатом сприятливого збігу індивідуально-психологічних, широких соціалізуючих групових, сімейно-родинних факторів, що зазнала та чи інша окрема особистість. Водночас науковці й педагоги-практики повинні зважати на керований процес виховання і розвитку почуття патріотизму в кожній зростаючій особистості. Чи посиленням є для нас у такий спосіб сформульоване завдання? З цією метою звернімося до основних виховних моделей, які можна виокремити серед наявних виховних підходів.

Тривалий час панівною була так звана стримуюча модель виховання. У ній перевага надавалася різним заборонам, які пов'язані з порушенням суспільно прийнятих поведінкових нормативів, зокрема, «не роби так» – було гаслом педагога. При цьому теоретично вважалося, що коли особистість не робить діянь у рамках зла, то вона неодмінно практично повернеться в бік добра. Однак це положення не знайшло надійного реального підтвердження. У кращому випадку вихованець не робив недостойного вчинку, але й до гарного схильності в нього не спостерігалось.

Центральним новоутворенням за цієї виховної моделі є особистість дисциплінована. Зрозуміло, що поняття патріотизму у виховних діях педагога й у внутрішній особистісній структурі вихованця не було.

Згодом практично заявила про себе діяльнісно-спрямована модель виховання. Вона стала відповіддю на ідеологічні настанови часу, коли трудова діяльність була визначальною в життєдіяльності людини, а підготовка вихованців, зокрема до успішної предметно-перетворювальної праці з відповідними їй моральними властивостями, вважалася ідеалом особистісної зрілості. Особистість як соціальний функціонер набувала широкого соціального пріоритету, однак їй не були властиві вищі ціннісні утворення «Я».

Мета статті полягає у тому, щоб на основі авторської моделі гуманістично орієнтованого розвивального виховання розкрити проблему патріотизму в сучасному науковому осмисленні.

Нині цю модель виховання теоретично осмислюють науковці Інституту проблем виховання НАПН України й інтенсивно підхоплюють практики (хоча ще й не тотально). Вона спрямована на виховання духовної особистості і передбачає *дві стратегії*:

а) *суб'єкт-суб'єктну* – реалізується у формі смислоактуалізуючого діалогу, що спрямовує виховання до його Я-духовного;

б) *соціально-педагогічну* – здійснюється у формі виховних просторів як відповідних проєктів.

Зауважимо: гуманістично орієнтована розвивальна модель увібрала головний філософсько-методологічний принцип антропоцентризму, зокрема похідний від нього принцип дитиноцентризму, що розробив академік В.Г. Кремень. Саме в рамках цієї моделі можливо спрямовано виховувати почуття патріотизму як однієї з найвищих духовних цінностей. Нині у цій дослідницькій сфері напрацьовано вагомий доробок [1–7], зокрема співробітниками Інституту проблем виховання НАПН України.

Розкрито константні й змінні фактори у вихованні патріотизму як соціокультурного явища. Досліджено основні підходи до патріотичного виховання.

У цьому контексті як альтернативні аналізуються соціоцентричний і антропоцентричний підходи. Запропоновано принципи та методи організації виховного процесу, спрямованого на виховання почуття патріотизму в зростаючої особистості. На основі проведеного дослідження опубліковано понад 70 праць. Із них найвагомішими є:

1) Науково-методичний посібник «Виховуємо громадян-патріотів України»;

2) «Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді», яка нині апробується в експериментальних навчальних закладах.

Запропонуємо власне визначення патріотизму.

Патріотизм – особливе, тобто безумовне і високосмислове, почуття-цінність, яке характеризує ставлення особистості до народу, Батьківщини, держави та до самої себе. У цьому визначенні звернімо увагу на безумовний і високосмисловий аспекти цього почуття. Безумовність означає, що почуття патріотизму не може ґрунтуватися на зовнішньому підсиленні у формі певних заохочень чи осуджень. Воно повинно саме в собі мати спонукальну потенцію до відповідного діяння, бути самозначущим. Що стосується смислового аспекту, то це означає, що почуття патріотизму пов'язується не з нижчими, буттєвими потребами і прагненнями часто меркантильної спрямованості, а з вершинними життєви-значальними орієнтирами особистості.

Базовими складовими почуття патріотизму, з огляду на наші теоретичні уявлення, доцільно вважати:

- любов до народу, Батьківщини, держави;
- діяльнісна відданість Батьківщині;
- суспільно значуща цілеспрямованість;
- моральна стійкість;
- готовність до самопожертви;
- почуття власної гідності.

Тож, по-перше, варто зважати на те, що запропоновані компоненти є, на наш погляд, необхідними і достатніми у контексті почуття патріотизму як цілісності. Адже за певних дослідницьких обставин ця компонентна структура може бути розширена; і так часто буває, оскільки, наприклад, цілеспрямованість об'єктивно пов'язана з терплячістю, наполегливістю, завзятістю. Тому їх (поряд з іншими доповнювальними компонентами) інколи включають до структури патріотизму.

По-друге, інноваційним аспектом компонентної структури патріотизму є доповнення її почуттям власної гідності. Річ у тім, що наші дослідження підтвердили припущення про поведінково-активізуючу роль цього почуття як ставлення особистості до самої себе на відміну від інших компонентів як зовнішніх ставлень. Вони, так би мовити, насичуються енергією почуття гідності, яке в цьому контексті є більш емоційно сильнішим.

Прикметно, що за всіх традиційних визначень патріотизму обов'язковим є включення в його структуру любові до народу, Батьківщини, держави.

Наголосимо, що деякі вчені-психологи пропонують замість конструкту «любов» використовувати конструкт «повага», аргументуючи тим, що конструкт «любов» є змістово-понятійно нечітким. Ми будемо користуватися дефініцією *любові*, намагаючись надати їй більшої логічної строгості. Щодо цього зробимо деякі принципові уточнення. Любов, про яку йдеться, не є любов'ю-пристрастю, характерною для юнаків і дівчат чи матері до дитини. Витоками такої любові є психофізіологічна програма людини. Хоча і таке за природою почуття потребує значної соціалізації. Адже ми не схвалюємо, коли мати демонструє «сліпу» любов до дитини і поводитьсь відповідно.

Любов як компонент почуття і патріотизму – глибоко розумово просвітлене переживання, тому воно й експресивно невиразне. Зазначимо: лише всебічно усвідомивши себе в контексті поняття народу, Батьківщини, держави особистість відчує відповідне емоційне переживання цих атрибутів, вони стануть значущими для неї. Якщо таке психологічне явище постане, тоді компонент любові стимулюватиме всі інші структурні компоненти почуття патріотизму, сприяючи його стійкості й дієвості.

У методично-виховному контексті важливо знати, що любов-пристрасть початково виховується на основі механізму прихильності, тоді як любов вихованців до народу, Батьківщини, держави постає в процесі подолання їхньої відчуженості від суспільного життя у його вищих цінностях. Це часто відбувається через недостачу у вихованців розсудливості та примітивну мотивацію. Тож спільні суспільно значущі проекти дітей і дорослих мають бути системно представлені в сучасному виховно-процесі. Приклади такої спільної патріотичної взаємодії, спрямованої на допомогу воїнам АТО, нині стали масовими.

Сформулюємо положення, на яких має організуватися процес виховання патріотизму.

1. Правильно сформулювати проблему патріотизму і віднайти шляхи його виховання можна за умови розгляду цього почуття лише в межах великого людського завдання, що називається добром як духовним призначенням людини. Річ у тім, що кожна високосмислова духовна цінність (наприклад, милосердя, піклування про інших) налаштовує зростаючу особистість на більш-менш несуперечливе оволодіння й цінністю патріотизму.

2. Патріотизм як комплексне почуття-цінність постає під впливом духовно-морального, громадянського, національного виховання. Неможливо любити свій народ, Вітчизну, не люблячи своїх рідних і близьких, малу батьківщину. Тому має відбуватися доцільне поєднання у часі і виховання почуття патріотизму, а також тих почуттів-цінностей, на які спрямовані згадані види виховання. За великого часового інтервалу між цими виховними цілями у свідомості зростаючої особистості не виникне відповідного ціннісного зв'язку. Отже, буде закритим і шлях до духовної самосвідомості, що істотно

гальмуватиме процес особистісного саморозвитку вихованця.

3. Патріотизм є глибоким людським почуттям. Однак набуває вищого сенсу тоді, коли стає не замкненим лише у внутрішньому світі особистості, а діяльним, тобто пориванням до зовнішнього втілення, вчинку, патріотичної поведінки. Саме вчинкове втілення почуття патріотизму є справжнім показником його розвитку в окремої особистості.

З огляду на це, головною виховною метою педагога є забезпечення переходу від бажання вихованцем патріотизму як цінності до патріотичного діяння. У виховному процесі часто складаються ситуації, коли вихованець, наприклад, заявляє: «Я прагну чесності, щирості, справедливості». Таке висловлювання заспокоює вихователя, він вважає, що досягнув своєї мети. Утім виявляється, що бажання тієї чи іншої цінності у нього є, а практична її реалізація в його Я-духовному не відбувається. Тому в методичному контексті вихованця необхідно орієнтувати на позицію «Я – суб'єкт патріотичного вчинку». За такого прийому він позбувається моменту самоодатності патріотичної цінності, а сама патріотична дія стає притягальним утворенням як фрагментом бажаної духовної практики.

4. Патріотизм – це дія особистості у теперішньому, але неодмінно має передбачати й майбутнє. З першого погляду можна вважати, що нічого особливого в такому ракурсі функціонування патріотизму немає, оскільки й усі інші виховні надбання орієнтують особистість на майбутнє. Однак у випадку, що розглядається, йдеться лише про індивідуальне майбутнє суб'єкта певної духовної цінності. В особистісних опитувальниках так і ставиться запитання: «Яким ти будеш як особистість через 10–15 років?». Щодо почуття патріотизму, то тут майбутнє пов'язується не лише з окремою особистістю, а й з рідними, краєм, народом, Батьківщиною, державою. Вона має дати відповідь на запитання: «Якими вони будуть у результаті моїх дій?». Саме до таких горизонтів майбутнього має свідомо готувати себе патріотична особистість і вбачати у цьому сенс свого життя.

5. Патріотизм корелює з моральною відповідальністю особистості як за нинішню національно-державну ситуацію, так і з відповідальністю перед минулими поколіннями, героями, які утверджували державу, національну самосвідомість і патріотизм. Отже, у вихованні патріотизму необхідно виходити з того, що людина є індивідом, і, як така, одночасно є сама собою й цілим родом, так що рід присутній в індивіді, а індивід – у цілому роді.

6. Осягнення вихованцем почуття патріотизму має відбуватися у формі духовно-моральної антиномії (опозиції). На рівні постановки виховної мети антиномічний ряд повинен бути таким: «Ти патріотично недосконалий – Ти патріотично досконалий». Цим самим задається вектор виховного руху зростаючої особистості й відповідне спрямування процесів її свідомості й самосвідомості. На рівні

етичного змісту ціннісна опозиція представляється так: відданість справі – формальне ставлення до справи, любов до Батьківщини – байдужість до Батьківщини.

Такий спосіб оформлення навчального змісту, по-перше, максимально активізує і розгортає процес духовної самосвідомості вихованця, його внутрішню рефлексивно-перетворювальну самодіяльність. По-друге, опозиційне змістове представлення – це суперечність, яку вирішує зростаюча особистість як духовно моральне завдання, що спрямовує до відповідних переконань.

7. Сходження зростаючої особистості до патріотизму як духовної цінності має відбуватися в процесі відтворення нею власних елементарних діянь, що є в її досвіді, і усвідомлення їх праобразами надбань розвиненої патріотичної спрямованості, перетворення на символи вищих цінностей.

Проблема патріотизму багатопланова; тож лише об'єднавши зусилля держави, суспільства й освітян можна досягти відчутних успіхів у її вирішенні.

Література

1. Бех І.Д. Гуманістична модель виховання / І.Д. Бех // Методист. – 2014. – №6 (30). – С. 60–66.
2. Бех І.Д. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І.Д. Бех, К.І. Чорна. // Методист. – 2014. – №11 (35). – С. 11–25.
3. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності / за ред. О.В. Сухомлиської // Шлях освіти. – 2000. – №3. – С. 7–13.
4. Кремень В.Г. Людиноцентризм в освіті: сучасний напрям розвитку духовності нації / В.Г. Кремень // Педагогіка і психологія. – 2006. – №2. – С. 17–30.
5. Роль педагога в посиленні патріотичного виховання в навчальних закладах Миколаївської області: метод. реком. / за заг. ред. К.Ф. Нор, О.О. Сокурченко, А.І. Тюпи, О.П. Божко. – Миколаїв: ОІППО, 2014. – 56 с.
6. Чорна К.І. Виховання громадянина, патріота, гуманіста: навч.-метод. посіб. / К.І. Чорна. – К.: ТОВ «ХІК», 2004. – 96 с.
7. Шкільна І.М. Патріотичне виховання старших підлітків у позаурочній діяльності / І.М. Шкільна // Виховуємо громадян України: наук.-метод. посіб. / авт. кол. за заг. кер. К.І. Чорної. – Черкаси: Вид-во ЧОІПОПП, 2012. – С. 80–122.

Анотації

Іван БЕХ

Патріотизм: сучасні ознаки та орієнтири виховання

У статті розкрито сутність наявних виховних моделей у контексті їх можливостей щодо вирішення проблеми виховання патріотизму. Запропоновано визначення дефініції «патріотизм» та його компонентну структуру. Змістовно розкрито специфіку почуття любові до народу, Батьківщини, держави. Сформульовано положення, на які має орієнтуватися процес виховання патріотизму.

Ключові слова: виховання патріотизму; структурні компоненти; любов до народу, Батьківщини, держави; наукові положення; виховна модель.

Иван БЕХ

Патриотизм: современные признаки и ориентиры воспитания

В статье раскрыта особенность существующих воспитательных моделей в контексте их возможностей решать проблему воспитания патриотизма. Дано определение дефиниции «патриотизм» и предложена его компонентная структура. Содержательное раскрыта специфика чувства любви по отношению к народу, Родине, государству. Сформулирован ряд положений, на которые должен ориентироваться процесс воспитания патриотизма.

Ключевые слова: воспитание патриотизма; структурные компоненты; любовь к народу, Родине, государству; научные положения; воспитательная модель.

Ivan BEKH

Patriotism: modern features and education tendencies

The article deals with the essence of the existing educational models in the context of their ability to solve the problem of education of patriotism. The definition of «patriotism» and its structural components are defined. Specific of feeling of love toward people, homeland, state is disclosed. The numbers of statements, that the process of education of patriotism should be oriented, are formulated.

Keywords: education of patriotism; structural components; love toward people, Homeland, state; scientific statements, educational model.

ПОДІЇ, ЗАХОДИ, ПРЕЗЕНТАЦІЇ

Рекомендації «круглого столу» «Структура загальної середньої освіти України»

21 січня 2015 року відбулося засідання «круглого столу» «Структура загальної середньої освіти України», ініційованого Президією, Відділенням загальної середньої освіти та Інститутом педагогіки НАПН України. Предмет обговорення – питання рівнів загальної середньої освіти і завдання кожного з них, структури загальноосвітньої школи, можливі варіанти здобуття повної загальної середньої освіти, забезпечення наступності між рівнями освіти та ін. У засіданні «круглого столу» взяли участь: голова Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти Л.М. Гриневич, заступник міністра освіти і науки України П.Б. Полянський, науковці академії, педагогічні працівники, керівники загальноосвітніх навчальних закладів, представники громадських організацій, усі небайдужі до проблем української освіти. Пряма онлайн трансляція дискусії відбувалася у мережі Інтернет.

За результатами дискусії її учасники дійшли таких висновків.

Загальна середня освіта в Україні має передбачати три рівні: початкова загальна середня освіта, базова загальна середня освіта, повна загальна середня освіта. В умовах реформування потребує конкретизації та чіткого окреслення мета і завдання кожного з цих рівнів в термінах компетентнісного підходу. При цьому ключові компетентності учнів, які визнані країнами ЄС базовими для освіти впродовж життя, мають стати визначальними в оцінюванні результативності навчання. Так, початкова освіта, зберігаючи наступність із дошкільним періодом дитинства, покликана забезпечити подальше становлення і різнобічний розвиток дитини: інтелектуальний, фізичний, морально-етичний, естетичний, соціальний. Освітніми результатами цього рівня є володіння молодшими школярами достатніми для подальшого навчання загальнонавчальними, мовленнєвими, читацькими, обчислювальними, руховими вміннями і навичками, узагальненими знаннями про навколишній світ, достатньо розвиненими сенсорними вміннями, пізнавальними

здібностями, здатністю до творчого самовираження, ціннісного ставлення до праці, мистецтва, здоров'я, почуттям любові до Батьківщини, уміннями співпрацювати, користуватися різними джерелами інформації.

Базова освіта формує ключові та предметні компетентності учнів з основ наук і культури, забезпечує засвоєння духовних і моральних цінностей, фізичний і естетичний розвиток, виховання громадянськості, патріотизму школярів, сприяє їхньому особистісному і соціальному самовизначенню, забезпечує готовність до успішного продовження навчання на наступному рівні освіти.

На третьому рівні загальної середньої освіти в умовах профільного навчання завершується формування в учнів світоглядних поглядів і переконань на основі системного осягнення природничо-наукової і соціальної картини світу, ключових компетентностей, необхідних для повноцінного функціонування в сучасному світі, забезпечується сприяння життєвому і професійному самовизначенню школярів, цілеспрямована підготовка до здобуття освіти на наступному рівні з урахуванням їхніх пізнавальних інтересів та освітніх потреб. Навчальні досягнення учнів по завершенню базової і повної загальної середньої освіти повинні обов'язково підтверджуватися державною підсумковою атестацією випускників у формі зовнішнього незалежного оцінювання.

Учасники «круглого столу» були однаковими в необхідності повернення до 12-річного терміну здобуття загальної середньої освіти. Це зумовлено не лише необхідністю наближення української школи до вимог і тенденцій європейської освіти, а й соціальними зобов'язаннями суспільства перед підростаючим поколінням: держава має гарантувати дитині до досягнення нею повнолітнього віку здобуття загальної середньої освіти певного рівня відповідно до її здібностей й освітніх потреб.

Продовження див. с. 12 ♣